

Болысбаева Айнура Канәпиевнаның «6D020600 – Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған «Қазақстандағы мұсылман әйелдердің діни бірегейленуі» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АҢДАТПАСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыста Қазақстандағы мұсылман әйелдердің діни бірегейленуі мәселесін дінтанулық, әлеуметтанулық және тарихи талдау негізінде зерттей келе, баса назарды белсенді діндар әйелдерге аудара отырып қарастырылды.

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан қазір діни жаңғыруды бастан кешіруде, бұл ең алдымен исламдық ревивализмнен көрініс табады. Атап айтатын болсақ, 90-жылдардан бері еліміздегі мешіттердің саны 58 есе өсіп, халық санақтары өзін мұсылман деп анықтайтын азаматтардың көлемінің әлі күнге дейін көпшілікті құрайтындығын көрсетіп отыр.

Сондықтан ислами бірегейліктің қалыптасуын зерттеу қоғамдық-гуманитарлық ғылымдардың маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, мұсылмандық бірегейліктің гендерлік қырларын, әсіресе әйелдердің діндарлығын зерттеудің маңыздылығы артып келеді. Бұл ең алдымен әйелдің болашақ ұрпақты әлеуметтендіруші негізгі агент ретіндегі ана статусымен, балаларына өзінің діндарлық тәжірибесін трансляциялаумен байланысты. Екіншіден, мұсылман ер адамдарға қарағанда, белсенді діндар әйелдерге сыртқы дағуат, яғни сыртқы бейнесіндегі ерекшеліктер (хиджаб, орамал және т.б.) тән. Қазіргі күні қоғамдық дискурста ұлттық және діни киім үлгілерін бір-бірінің антиподы ретінде қарастырып, қазақи және ислами (араби) киім үлгілеріне қатысты салыстырулар, бір-біріне қарама-қайшылықта қарастыру мен діни киім үлгісіне қатысты негативті пікірлердің таралуы сияқты түсініспеушіліктер орын алып жатады.

Осыған қоса қазіргі таңда әйелдердің арасында да радикализациялану процесінің қарқынды жүріп жатқандығын алға тарту керек. Дәстүрлі емес жамағаттың әйел ізбасарлары балаларын деструктивті көзқарастар аясында тәрбиелесе, діни экстремизм үшін сотталған адамдардың әйелдері түрмеде отырған күйеулерінің жамағатпен байланысын дамыту мен жалғастыруда басты рөл атқарады. Сонымен қатар әйелдер ДАИШ-тың құрамына өтіп, содырлармен отбасы құрып, соғыс алаңында көмекші персонал (аспаз, медбике және т.б.) қызметін атқарып, басқа әйелдерге рекрутингпен айналысып, террористік идеологияның таралуына өз үлесін қосқан.

Жоғарыдағы аталған мәселелерді ескере отырып, бүгінгі күні әйелдердің арасындағы исламдық бірегейліктің қалыптасуы мен даму тенденцияларын зерттеудің өзектілігі жоғарылап тұрғандығын алға тарту керек.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Ислами бірегейлік мәселесі ең өзекті сұрақтардың бірі болып табылатындықтан, зерттеушілердің біршамасы осы тақырыпты қамтыған. Ғылыми кеңістікте әйелдердің ислами бірегейлігін Л. Ахмед, Л. Абу-Лугход, А. Вадуд, Х. Могхисси, А. Барлас, С. Махмуд,

С. Бенхабиб, Н. Голье, Н. Тохиди, Ф. Мерниси, Д. Кандиоти, Ф. Эль Гуинди және басқалары сынды шетелдік ғалымдар зерттеген.

Кеңестік зерттеушілердің арасында әйелдердің ислами діндарлығын атеистік идеология шеңберінде М. Вагабов, Е. Притчина, И. Кривелев, Б. Пальванова, В. Лысенко және басқалары қарастырған.

Ислам аясындағы әйелдердің діндарлығын заманауи ресейлік ізденушілер Г. Балтанова, Г. Бараева, Г. Сабирова, И. Кузнецова-Моренко, Л. Салахутдинова, Ю. Гуреева және т.б. зерделеген.

Ислами бірегейлікті зерттеумен қазақстандық ғалымдардың арасында Н. Байтенова, Е. Бурова, А. Құрманалиева, Д. Кенжетай, Б. Сатершинов, Н. Сейтахметова, Г. Соловьева, А. Косиченко, Ш. Рысбекова, С. Әбжалов, Н. Нұртазина, Қ. Борбасова, Қ. Затов, Б. Бейсенов, К. Тәжікова, Т. Козырев, Е. Байдаров, А. Әбуов, М. Бектенова, Ж. Кабиденнова, Қ. Жолдыбайұлы, З. Джалилов, А. Әділбаев, А. Муминов, А. Сайлаубекқызы, Г. Досанова және басқалары айналысты. Ал мәдени және мұсылмандық бірегейлік симбиозында бұл мәселені А. Нысанбаев, Т. Ғабитов, Н. Нұрмұратов, Ғ. Есім, С. Бөлекбаев, Г. Нұрышева, А. Құлсариева, А. Масалимова, М. Шайкемелев, Т. Орынбеков, А. Смирнов, З. Қодар, Е. Оңғаров және т.с.с. отандық зерттеушілер қозғады.

Сонымен бірге әйелдердің діни бірегейлігі тарихи аспектіде Н. Нұртазинаның, И. Стасевичтің, Ш. Әділбаеваның, ал саяси дискурста Т. Козыревтің еңбектерінде талқыланды.

Экстремизмнің феминизациясын О. Абделлатиф, М. Оттауэй, П. Шолк, Д. Кук, К. фон Ноп, М. Блум, Э. Солтман, М. Смит, В. Маркович, А. Спенсер, Дж. Кук, Дж. Вейл, Ч. Орозбекова, Э. Спекхард, Е. Қарин, А. Әбдірасылқызы, Г. Балтанова, Т. Дронзина, Дж. Дэвис және т.б. сияқты көптеген ғалымдар қарастырды.

Зерттеудің мақсаты: Қазіргі Қазақстандағы мұсылман әйелдерінің діни бірегейлігінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу

Зерттеу барысында жоғарыда аталған мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** алға қойылды:

- діни бірегейлік феноменін, соның ішінде исламдық бірегейлікті зерттеу;
- мұсылман әйелдерінің діндарлығын қарастырудағы негізгі концептуалды бағыттарды талдау;
- дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйелдер арасындағы діндарлықтың аспектілерін зерделеу;
- постсекулярлы қазақстандық қоғамдағы әйелдер арасында исламдық бірегейліктің түрлерін және олардың қалыптасу себептерін анықтау;
- экстремизмнің феминизациясы процесін «Жусан» арнайы операциясы кезінде қайтарылған әйелдерді негізге ала отырып қарастыру;
- әйелдердің діни өмір салтын (хиджаб, намаз, ораза, т.б.) қабылдау себептерін ашу;
- әйелдер арасындағы ислами бірегейліктің болашақ даму перспективалары мен тәуекелдерін болжау және осы проблемалардың оларды шешу жолдарын табу.

Зерттеудің объектісі мұсылман әйелдер болып табылады.

Зерттеудің пәні ретінде мұсылман әйелдердің діни бірегейленуінің қалыптасуы процесі қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- Ғылыми кеңістіктегі діндарлардың классификацияларын талдай келіп, діндарлықтың авторлық классификациясы ұсынылды. Бұл классификацияны дайындауда иман деңгейі негізге алынуына байланысты атеистер тобы енгізілмеді. Осылайша діндарларды сенім деңгейіне қарай қас фанатиктер, белсенді сенушілер, ұстамды сенушілер, енжар сенушілер және иман мен күпірлік арасында тербелгендер (агностиктер) 5 топқа бөліп қарастырылды.

- Дәстүрлі қазақ қоғамындағы ислам мен салт-жоралғылардың арасын зерделей келе, әйелдердің сырт келбетіне қарасты архивтік фотосуреттер негізінде талдау жасалды. Осының нәтижесінде қоғамдағы дискуссиялық мәселе хиджаб мен дәстүрлі ұлттық киімге қатысты эксперттік баға берілді.

- Қазақстандық мұсылман әйелдердің арасында діндарлықтың деңгейін анықтау мақсатында әлеуметтанулық сауалнама жүргізілді. Сауалнамада діни тәжірибелерді орындауды респонденттердің өзін-өзі идентификациялаумен байланысы діни қатысушылықтың идеологиялық (сенімнің мазмұны), жоралғылық (салттар мен тәжірибелер), тәжірибелік (жеке діни әсерленушілік), интеллектуалды және діндарлықтың зайырлы өмірде көрініс табуы сынды бес «өлшемі» негізінде сипатталды.

- Белсенді діндар болып табылатын әйелдердің арасында тереңдетілген сұхбат жүргізіліп, дінді қабылдаудың негізгі себептері діни актор, инсайдер тарапынан талқыланды.

- Экстремизмнің феминизациясы феноменін талдау барысында Қазақстаннан Сирияға кетіп, ДАИШ-тың құрамында болған әйелдерден алынған сұхбаттарды, олар туралы жазылған БАҚ мәліметтеріне қайта талдау жасалып, радикалды идеяларға бейім әйелдердің әлеуметтік-психологиялық портреті даярланды.

- Әйелдердің радикалдануы процесінің кезеңдерге бөлу бойынша авторлық жұмыс жасалды:

Бірінші кезең – дінге қызығушылық таныту.

Екінші кезең – радикалданудың басталуы

Үшінші кезең – радикалды идеяларды іштей қабылдау, шариғатқа негізделген теократиялық мемлекетте өмір сүруге ұмтылу, сонымен бірге көзқарастары өзгеше адамдарға төзімсіздік таныту, мемлекеттің зайырлы жүйесіне дұшпандық көзқарастың болуы.

Төртінші кезең – Сириядағы өмір.

- Әйелдердің ислами діндарлығының болашағы және қауіп-қатерлеріне талдау жасалып, ғылыми болжамдар жасақталды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар:

1. Ислами діни бірегейліктің гендерлік аспектілері өзектілігі жоғары мәселе ретінде дінтану, әлеуметтану, философия, тарих, психология сияқты әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар аясында жан-жақты зерттелуде. Оның ішінде әлеуметтік-философиялық дискурс аясында әйелдердің діндарлығын

актор позициясынан зерттейтін ислами феминизм бағыты мәселені тереңірек қарастыру мүмкіндігін туғызады.

2. Қазақстандық мұсылман әйелдердің діндарлығының қалыптасуы түркі, дәстүрлі қазақ және заманауи қазақстандық мәдениеттермен қатар, ислам өркениетінің тоғысуы процесінде жүзеге асырылады. Сол себепті еліміздегі әйелдер арасындағы ислами діндарлықтың қалыптасуы мен дамуын зерттеу барысында ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері де қарастырылуы керек.

3. Заманауи Қазақстанда мұсылман әйелдердің арасында авторлық классификациямыздағы енжар мұсылмандар мен ұстамды сенушілердің көлемінің көптігін алға тарта аламыз. Бұл ең алдымен діни нормаларды толыққанды (бес уақыт намаз оқу, ораза ұстау, хиджаб кию, зекет және т.б.) орындау уақыттық ресурстарды талап етіп, түрлі тыйымдардың көптігімен сипатталады. Сонымен бірге аталған топтың басымдық танытуын Кеңес одағындағы атеистік идеологияның орнығуы сынды тарихи себептермен байланыстыруға болады.

4. Белсенді діндар әйелдердің арасында діни тәжірибелерді орындауда біршама айырмашылықтар байқалады. Бұл ерекшеліктер жасы, этносы, білім деңгейі сынды объективті факторлармен қатар, темперамент, психологиялық ерекшеліктері сияқты субъективті себептерге де байланысты болып табылады.

5. Қазіргі таңда әйелдердің арасында радикализациялану процесі кездеседі. Радикализация каналдары ретінде отбасын, әлеуметтік желілер, интернет және қоғамдық байланыстарын атауға болады. Көп жағдайда экстремистік топтардың құрамына әлеуметтік проблемалары бар (жұмыссыз немесе тұрақты жұмысы жоқ, жалақысы төмен, материалдық жағдайы нашар және т.б.), психологиялық қиындықтарға душар (өзіндік орнын таппаған, стигма тән, басқа адамның пікірін қабылдауға бейім және т.б.) әйелдер қосылатындығы анықталып отыр.

6. Болашақта ислами діндарлықтың деңгейінің, соның ішінде белсенді діндардардың көлемінің ұлғаятындығын жорамалдай аламыз. Бұны бірнеше себептермен байланыстыруға болады. Біріншіден, елімізде ондаған жылдар бойы жалғасып келе жатқан діни жаңғыру процесінің нәтижесі болса, екіншіден, намазхан отбасылардың көпбалалы болуы және аталған балалардың дін жолында тәрбиелеуімен байланысты. Дегенмен діндарлықтың деңгейінің өсуі мемлекетіміздің зайырлылығына кері әсер тигізіп, қауіпті болатын дәрежеде ұлғаймайтындығына кәміл сенуге болады.

7. Болашақта әйелдердің арасындағы белсенді діндарлықтың урбанизация, интернет-кеңістіктің дамуына байланысты трансформацияға ұшырайтындығын тұжырымдауға болады. Атап айтқанда, әйелдердің арасында исламның «модернизацияланған» қалалық формасының таралуы, мұсылман әйелдердің коммюнитилерінің санының өсуі, интернет-кеңістікте аталған әлеуметтік топқа арналған түрлі курстардың көбеюі және діндар әйелдердің арасында ислами коучтар, психологтардың кеңінен тарала түсетіндігімен сипатталады.

8. Болашақта діни киім үлгілерін қоғамдық орындарда киюге тыйым салынатын болса, бұл хиджабтағы әйелдердің діни және кәсіби статустарының

арасында таңдау жасауына мәжбүрлейді. Бұл өз алдына аталған әйелдердің әлеуметтік оқшаулануына, сегрегациясына әкеліп соқтыруы мүмкін.

9. Қазіргі таңда қоғамдық кеңістікте діни және ұлттық мәдениетті бір-біріне қарама-қарсы қою тенденциясы байқалады. Осы мәселені шешу мақсатында қазақ әйелдерінің дәстүрлі киім үлгілерін насихаттауды ұсынамыз. Атап айтқанда, тұрмыстағы әйелдердің арасында кеңінен таралған кимешек сынды хиджаб стандарттарына сай киім үлгілерін тарату діни және ұлттық бірегейліктерді ұштастырудың таптырмас жолы болып табылады.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздері. Диссертациялық жұмыстың теориялық негізін Қазақстан Республикасының дін саясаты саласындағы нормативтік-құқықтық актілері, заңдары, Қазақстанның ұлттық бағдарламалары мен стратегиялары, Құран, дін және әлеуметтік-гуманитарлық саладағы зерттеушілердің еңбектері мен интернет-ресурстар құрады.

Зерттеудің жұмыстың әдіснамалық негізі феноменологиялық, герменевтикалық тәсілдемелер, компаративистік, типологиялық, тарихи әдістерден құралады.

Зерттеудің эмпирикалық негізін сауалнама, тереңдетілген интервью сынды әлеуметтанулық зерттеу әдістері құрайды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы Зерттеу барысында әйелдердің арасындағы ислами діндарлықты зерттей келе, жан-жақты талдау жасалынды. Осылайша алынған мәліметтер негізінде әйелдердің діндарлық деңгейі, діни өмір салтын таңдау мотивтері және радикализациялану себептері анықталды. Алынған нәтижелерді дінтану, мәдениеттану және философия саласындағы гуманитарлық зерттеулерге әдістемелік ресурс ретінде пайдалануға болады.

Жұмыс нәтижелері дінтанулық іргелі және қолданбалы зерттеуге негіз бола алады. Диссертациялық материалдар жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатты болжау үшін әдістемелік құралдарды жетілдіруге бағытталған бағдарламаларды дайындау кезінде пайдаланылуы мүмкін, сондай-ақ дінтанудың жаңа арнайы курстарын жасақтауда және оқу үдерісіне арналған оқулықтар мен ғылыми еңбектерді құрастыруда қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 11 басылымда ұсынылды, соның ішінде 2 мақала – Scopus деректер базасында индекстелген ғылыми журналдарда, 3 мақала – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған ғылыми журналдарда, 1 мақала әл-Фараби атындағы ҚазҰУ дінтану сериясының хабаршысында, 5 мақала – халықаралық конференция материалдарының жинақтарында, оның 1-і шетелде жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы кіріспеден, 3 бөлімнен, оның өзі 8 тараудан, қорытындыдан және қолданылған дереккөздер тізімінен және 1 қосымшадан тұрады.